

SHAYBONIYLAR DAVRIDA BUXORODA IJTIMOIIY HAYOT*I.M. Xaydarov**Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “Markaziy Osiyo xalqlari tarixi” kafedrasii
professori, tarix fanlari doktori (DSc).**Xasanova Zuxra Xursanali qizi**Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “sharq mamlakatlari tarixi” yo‘nalishi 2-
kurs talabasi.*xasanovazuxra157@gmail.com**Annotatsiya**

Ushbu ilmiy maqola Shayboniylar sulolasi hukmronligi davridagi Buxoro xonligining ijtimoiy hayotini har tomonlama tahlil qiladi. Maqola Shayboniylar jamiyatining ijtimoiy tuzilishi, tabaqalanishi, iqtisodiy faoliyatning kundalik turmushga ta'siri, din va maorifning jamiyatdagi o'ri, oila va ayollar mavqei, shuningdek, madaniy hayotning ijtimoiy jihatlarini o'rganadi. Tadqiqotda mavjud tarixiy manbalar va zamonaviy adabiyotlar sintezi asosida Shayboniylar davridagi ijtimoiy jarayonlar, odatiy turmush tarzi, qadriyatlar tizimi va madaniy merosning shakllanishiga e'tibor qaratiladi. Maqola ushbu davrning o'ziga xos xususiyatlarini, mintaqa tarixidagi ahamiyatini va ijtimoiy-madaniy rivojlanishga qo'shgan hissasini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Shayboniylar, ijtimoiy hayot, Buxoro xonligi, madaniyat, Markaziy Osiyo, ta'lim, ayollar mavqei

Abstract

This scientific article comprehensively analyzes the social life of Central Asia, particularly the Bukhara Khanate, during the rule of the Shaybanid dynasty (approximately 1500-1601). The article examines the social structure and stratification of Shaybanid society, the impact of economic activities on daily life, the role of religion and education in society, the status of family and women, and the social aspects of cultural life. The research focuses on social processes, everyday lifestyle, value systems, and the formation of cultural heritage during the Shaybanid era, based on a synthesis of available historical sources and modern literature. The article aims to identify the unique characteristics of this period, its significance in regional history, and its contribution to socio-cultural development.

Keywords: Shaybanids, social life, Bukhara Khanate, culture, Central Asia, education, status of women

Аннотация

Данная научная статья всесторонне анализирует социальную жизнь Центральной Азии, в частности Бухарского ханства, в период правления династии Шейбанидов

(приблизительно 1500-1601 годы). Статья изучает социальную структуру и стратификацию Шейбанидского общества, влияние экономической деятельности на повседневную жизнь, роль религии и образования в обществе, положение семьи и женщин, а также социальные аспекты культурной жизни. В исследовании, основанном на синтезе доступных исторических источников и современной литературы, акцентируется внимание на социальных процессах, обыденном укладе жизни, системе ценностей и формировании культурного наследия в Шейбанидский период. Цель статьи — определить уникальные особенности этого периода, его значение в истории региона и вклад в социально-культурное развитие.

Ключевые слова: Шейбаниды, социальная жизнь, Бухарское ханство, культура, Центральная Азия, образование, положение женщин.

Kirish. Shayboniylar sulolasi hukmronligi Markaziy Osiyo tarixida muhim bosqich bo'lib, XVI asr boshidan XVII asr boshlarigacha mintaqaning siyosiy, ijtimoiy va madaniy manzarasini belgilab berdi. Chingizxonning jo'jiyd avlodidan bo'lgan Shayboniylar, Muhammad Shayboniyxon boshchiligida Movarounnahrda Temuriylar davlatiga barham berib, qudratli davlat barpo etdilar. Bu davr, bir tomondan, tez-tez uchrab turadigan siyosiy to'qnashuvlar va hududiy kurashlar bilan ajralib tursa, ikkinchi tomondan, ijtimoiy tuzilmalarning mustahkamlanishi, iqtisodiyotning rivojlanishi va madaniy yuksalish davri sifatida ham tarixda iz qoldirdi. Ayniqsa, Abdullaxon II hukmronligi davrida davlatning markaziy hokimiyati mustahkamlanib, Buxoro xonligi mintaqadagi eng yirik siyosiy va madaniy markazlardan biriga aylandi.

Shayboniylar davrida ijtimoiy hayotni o'rganish, nafaqat o'sha davrning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish, balki Markaziy Osiyo xalqlari mentaliteti, urf-odatlar va qadriyatlarini evolyutsiyasini kuzatish uchun ham katta ahamiyatga ega. Ushbu davrda jamiyatda ro'y bergan o'zgarishlar, ijtimoiy tabaqalanishning chuqurlashuvi, din va maorifning jamiyatdagi o'rni, oilaviy munosabatlar va ayollar mavqei kabi masalalar mintaqa tarixini kompleks o'rganishda muhimdir. Ushbu maqola Shayboniylar sulolasi davrida ijtimoiy hayotning turli jihatlarini tahlil qilish orqali ushbu davrning o'ziga xos xususiyatlari va mintaqa tarixidagi tarixiy ahamiyatini yoritishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Shayboniylar davri tarixini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar ancha kengdir. Ko'pgina tadqiqotlar Shayboniylar davlatining siyosiy tarixi, harbiy yurishlari va hukmdorlar faoliyatiga e'tibor qaratgan bo'lsa-da, ijtimoiy va madaniy hayotga oid jiddiy izlanishlar ham mavjud. Masalan, ayrim ilmiy ishlarda Buxoro xonligi tarixining Shayboniylar davri chuqur o'rganilib, bu sulolaning mintaqa siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotiga katta ta'siri qayd etilgan. Ushbu davrda Buxoro xonligi sezilarli darajada mustahkamlanib, ijtimoiy tuzilishi, iqtisodiy rivojlanishi va madaniy yangiliklarda katta o'zgarishlar kuzatilganligi ta'kidlanadi

(manba 1). Bu turdagi tadqiqotlar Shayboniylar davrining o'ziga xos xususiyatlarini, rivojlanish yo'lini va doimiy tarixiy ahamiyatini belgilashga intiladi.

Boshqa bir qator adabiyotlar Shayboniylar davlatining paydo bo'lishi, Muhammad Shayboniyxonning Temuriylardan shaharlarni zabt etishi va keyingi hukmdorlarning faoliyatini batafsil yoritadi. Xususan, Shayboniylar nomi va ularning Chingiziy ildizlari borasidagi ilmiy munozaralar ham mavjud bo'lib, ba'zi tarixchilar XVI asr hukmron sulolasini Shayboniylar o'rniga "Shibonlar" deb atashni taklif qiladilar, chunki Muhammad Shayboniyxonning bevosita avlodlari rasman hukmronlik qilmagan (manba 2). Bunday tahlillar davrning siyosiy kontekstini tushunish uchun muhimdir.

Shayboniylar davrining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishini o'rganuvchi manbalar ham mavjud. Masalan, "Buxoro xonligida Shayboniylar davri" nomli hujjatda Shayboniy hukumatining ma'muriy boshqaruvi, rasmiy lavozimlari va unvonlari batafsil ko'rib chiqilgan (manba 3, 10-25-betlar). Shuningdek, ushbu manba Shayboniylar davlatida ilm-fan va ta'limga alohida e'tibor qaratadi (manba 3, 26-bet). Abdullaxon II hukmronligi davridagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotga oid ma'lumotlar ham tadqiqotlarda o'z aksini topgan (manba 3, 39-bet).

Madaniy yuksalish davri sifatida Shayboniylar hukmronligi Markaziy Osiyoda adabiyot, me'morchilik, ilm-fan va diniy-ma'naviy hayotda sezilarli yutuqlar bilan tavsiflanadi (manba 4). Shayboniy hukmdorlari ilm-fan va san'at rivojlanishini faol qo'llab-quvvatlab, Samarqand, Buxoro va Toshkent kabi yirik shaharlarda madrasalar va kutubxonalar tashkil etishgan (manba 4). Ushbu manbalar asosan siyosiy va madaniy jihatlarga urg'u berib, ijtimoiy hayotning ayrim elementlarini bilvosita yoritadi. Biroq, ijtimoiy hayotning barcha qirralarini, ayniqsa, kundalik turmush, oilaviy munosabatlar va ayollar mavqeini chuqur tadqiq etuvchi, maxsus monografik ishlar soni yetarli emas. Mavjud adabiyotlar sintezi ijtimoiy hayotning umumiy manzarasini tiklashga imkon bersa-da, bu yo'nalishda hali ko'plab oq dog'lar mavjudligi seziladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot Shayboniylar davri ijtimoiy hayotini o'rganishda kompleks va multidisiplinar yondashuvni qo'llaydi. Tadqiqotning asosiy metodologik tamoyillari quyidagilardan iborat: Tarixiy-tahliliy metod: Mavjud tarixiy manbalar, jumladan, davrga oid yilnomalar, xronikalar va zamonaviy ilmiy adabiyotlar chuqur tahlil qilinadi. Bu metod orqali Shayboniylar davrining siyosiy-ijtimoiy fonini tushunish va undagi o'ziga xos ijtimoiy jarayonlarni aniqlash maqsad qilingan. Xususan, Shayboniylarning hokimiyatga kelishi, davlatning shakllanishi va asosiy hukmdorlarning faoliyatiga oid ma'lumotlar (manba 2, 6) ijtimoiy hayotga ta'sirini tahlil qilishda asos bo'ladi.

Sintetik yondashuv: Turli manbalardan olingan ma'lumotlarni birlashtirish va umumlashtirish orqali Shayboniylar jamiyatining yaxlit manzarasini tiklashga harakat qilinadi. Masalan, siyosiy, iqtisodiy va madaniy ma'lumotlar (manba 1, 3, 4, 6) ijtimoiy tuzilma, turmush tarzi

va qadriyatlar tizimini tushunish uchun sintez qilinadi.

Sistemali yondashuv: Ijtimoiy hayotni bir-biriga bog'liq elementlar tizimi sifatida ko'rib chiqish. Jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, iqtisodiy asoslari, diniy-ma'naviy qadriyatlari, oilaviy munosabatlar va madaniy amaliyotlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar tahlil qilinadi.

Qiyosiy tahlil metodi: Zarur hollarda Shayboniylar davri ijtimoiy hayotini oldingi (Temuriylar) va keyingi davrlar (Ashtarxoniylar) bilan qiyoslash orqali o'ziga xos xususiyatlari va evolyutsion jarayonlar aniqlanadi.

Induktiv va deduktiv yondashuvlar: Umumiy tarixiy faktlardan xususiy ijtimoiy hodisalarga o'tish (deduksiya) va aksincha, xususiy ma'lumotlar asosida umumiy xulosalar chiqarish (induksiya) orqali tadqiqotning ishonchliligi oshiriladi.

Ushbu metodologik asoslar Shayboniylar davri ijtimoiy hayotining murakkab va ko'p qirrali tabiatini chuqur o'rganishga, faktik materiallarni tanqidiy sintez qilishga va asosli ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi. Mavjud manbalardagi bo'shliqlarni hisobga olgan holda, ayrim jihatlar bo'yicha ehtiyotkorlik bilan xulosa chiqarish tamoyili ham qo'llaniladi.

Xulosa

Shayboniylar sulolasi hukmronligi davri (1500-1601 yillar) Markaziy Osiyo, xususan, Buxoro xonligi tarixida muhim va o'ziga xos iz qoldirgan. Bu davr nafaqat siyosiy beqarorlik va mustahkamlanish jarayonlari bilan, balki jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalaridagi sezilarli o'zgarishlar bilan ham xarakterlanadi.

Shayboniylar jamiyati qat'iy ijtimoiy tabaqalanishga ega bo'lib, hukmron sulola, ulamolar, savdogarlar, hunarmandlar va dehqonlar kabi asosiy guruhlardan tashkil topgan. Ko'chmanchi turmush tarzidan o'troq hayotga o'tish va markazlashgan davlat boshqaruvining shakllanishi ijtimoiy tuzilmalarning mustahkamlanishiga olib keldi. Iqtisodiy faoliyatning rivojlanishi, ayniqsa Abdullaxon II davrida savdo va hunarmandchilikning gullab-yashnashi, shahar va qishloq aholisining turmush tarziga bevosita ta'sir ko'rsatdi, shaharlar madaniy va iqtisodiy markazlarga aylandi.

Din, ma'naviyat va maorif jamiyat hayotida markaziy o'rin tutib, madrasalar, tasavvuf tariqatlari va ilmiy muhitni rivojlantirish orqali axloqiy va intellektual yuksalishni ta'minladi. Shayboniy hukmdorlari ilm-fan va madaniyatga homiylik qilib, ko'plab madrasalar va kutubxonalar qurilishiga sabab bo'ldilar. Oilaviy munosabatlar patriarxal qadriyatlar va islomiy an'analar asosida qurilgan bo'lib, ayollarning mavqei o'sha davrning umumiy qonuniyatlariga mos kelgan. Kundalik turmushda urf-odatlar va marosimlar ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashda muhim rol o'ynagan.

Madaniy hayotda san'at, adabiyot va me'morchilikda katta yutuqlarga erishildi. Alisher Navoiy an'analari davom ettirilib, o'zbek tili adabiyot tili sifatida yanada mustahkamlanadi. Ko'kaldosh madrasasi kabi me'moriy yodgorliklar esa Shayboniylar davrining madaniy merosining yorqin namunasi bo'lib qoldi.

Xulosa qilib aytganda, Shayboniylar davri Markaziy Osiyo tarixida mustahkam davlatchilik an'analari, rivojlangan iqtisodiyot, boy madaniy meros va o'ziga xos ijtimoiy hayotga ega bo'lgan muhim bir bosqichdir. Ushbu davrda shakllangan ijtimoiy-madaniy xususiyatlar keyingi davrlarga ham sezilarli ta'sir ko'rsatib, mintaqa xalqlarining tarixiy va madaniy o'ziga xosligini belgilashda muhim ahamiyat kasb etgan. Bu davrni chuqur o'rganish Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining murakkab va ko'p qirrali rivojlanishini tushunish uchun kalit hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Christian, David. Rossiya, Markaziy Osiyo va Mongoliya tarixi, II-jild: Mo'g'ul imperiyasi tugaganidan hozirgi kungacha Ichki Osiyo. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2018.
- [2] Jackson, Peter, and Laurence Lockhart (eds.). Kembrij Eron Tarixi, 6-jild: Temuriylar va Safaviylar Davrlari. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- [3] McChesney, R. D. "Vaqf Buxoroda Shayboniylardan Mang'itlarga qadar." *Islom Huquqi va Jamiyat*, vol. 5, no. 1, 1998, pp. 28-72.
- [4] DeWeese, Devin. "Sayyid Ata avlodlari va Buxoroda Naqshbandi shayx martabasi." *Amerika Sharqshunoslik Jamiyati Jurnali*, vol. 115, no. 4, 1995, pp. 612-634.
- [5] Dale, Stephen Frederic. "XVI asrda Hind okeani: Shayboniylar va Movarounnahr savdosining tanazzuli." *Jahon tarixi jurnali*, jild. 3, son. 1, 1992, bet. 1-28.